

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Recent Period Turkish Studies

Araştırma Makalesi | Research Article

🔓 Açık Erişim | Open Access

Aldım, Sattım, Battım: Tanzimat Dönemi Mizah Basınında Galata Borsası ve Osmanlı Toplumu (1870-1877)

I Bought, I Sold, I Went Bankrupt: The Galata Stock Exchange and Ottoman Society in the Humor Press of the Tanzimat Era (1870-1877)

Gökhan Demirkol¹

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Çankırı, Türkiye

Öz

Osmanlı toplumu borsa ile 19. yüzyılın ilk yarısında tanışmasına karşın, borsanın toplumun her kesimine yayılması 1870 yılı sonrasında gerçekleşmiştir. Aynı yıl doğan Türkçe mizah basını da toplumun bu yeni yatırım mecrasını yakından takip etmiştir. Bu çalışma, 1870-1877 yıllarını kapsayan Türk Mizah Basını'nın ilk evresi olan Tanzimat dönemi mizah basını'nın borsayı tanımlama biçiminden hareket ederek toplumun borsaya yaklaşımını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, 1870-1877 yılları arasında yayımlanan Türkçe mizah dergileri temel veri kaynağı olarak kullanılmış ve analiz birimi olarak belirlenen borsa ile ilişkili metin ve görsel malzeme, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Türkçe mizah basını'nın borsayı oyuncu, aracı ve günlük gazeteler olmak üzere üç unsur üzerinden tanımladığı görülmüştür. Bu unsurlar arasında "oyuncu" olgusu ön plana çıkmaktadır. Borsa oyuncusunu tanımlayan genel kavram ise ekonomik bilinçten yoksun olma halidir. Bu durum, küçük sermaye sahibi borsa oyuncusunun borsayı "zahmetsiz kazanç kapısı" olarak tanımlamasına yol açmıştır. Türkçe mizah basını'nın borsaya ilişkin ortaya koyduğu tanımlamaların toplumsal hayatta karşılığının bulunduğunu, 1875 yılında kamuoyuna yansıyan Osmanlı Devleti Şire Şehbenderi Akselos Efendi ile Tramvay Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Constantin Karapanos arasındaki dava ortaya koymuştur.

Abstract

Although the Ottoman society was introduced to the stock exchange in the first half of the nineteenth century, its spread to all segments of society occurred after 1870. The Turkish humor press, which emerged in the same year, closely monitored this new investment medium of the public. This study aims to reveal the society's approach to the stock exchange based on how it was defined by the Tanzimat era humor press, the initial phase of the Turkish humor press, covering the years 1870-1877. In this framework, Turkish humor magazines published between 1870 and 1877 were utilized as the primary data source, and textual and visual materials related to the stock exchange, determined as the unit of analysis, were examined using the content analysis method. As a result of the study, it was observed that the Turkish humor press defined the stock exchange through three elements: the player, the broker, and the daily newspapers. Among these elements, the phenomenon of the player notably comes to the fore. The general concept defining the stock exchange player is a state of lacking economic awareness. This situation led the small-capital stock exchange player to define the stock market as a gateway to effortless profit. The lawsuit between Akselos Efendi, the Ottoman Consul in Syros, and Constantin Karapanos, the Chairman of the Board of Directors of the Tramway Company, which came to public attention in 1875, demonstrated that the definitions put forward by the Turkish humor press regarding the stock exchange had a direct counterpart in social life.

Anahtar Kelimeler

Galata Borsası • Osmanlı Toplumu • Tanzimat mizah basını • Akselos Efendi • Constantin Karapanos

Atıf | Citation: Demirkol, Gökhan. "I Bought, I Sold, I Went Bankrupt: The Galata Stock Exchange and Ottoman Society in the Humor Press of the Tanzimat Era (1870-1877)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları–Recent Period Turkish Studies* 49 (2026): 125-145. <https://doi.org/10.26650/YTA2026-1839254>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Demirkol, G.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Gökhan Demirkol gokhand06@yahoo.com

Keywords Galata Stock Exchange • Ottoman Society • Tanzimat humor press • Akselos Efendi • Constantin Karapanos

Extended Summary

Although the establishment of the stock exchange in the Ottoman Empire is accepted as April 15, 1846, its foundations date back to the initiatives of Antoine Ducci in 1836. The stock exchange accelerated its development, particularly after the Crimean War, during which the Ottoman Empire secured its first foreign loan. In 1870, the state's domestic and foreign bonds, as well as company shares, began to be traded on the stock exchange, enhancing the institution's significance and disseminating the concept of the stock exchange across all segments of society. This study aims to reveal society's approach to the stock exchange by identifying the ways in which the institution was defined in the Turkish humor press during the Tanzimat period, covering the years 1870-1877. The starting point of the study is the premise that a society's everyday life practices can be discerned through the humor press within the framework of the relationship between daily life and satire. The textual and visual materials related to the stock exchange in the humor magazines from the period covered by the study were designated as the unit of analysis and examined using the content analysis method. Turkish humor magazines published between 1870 and 1877 addressed the stock market through three elements: players, brokers (sarraf), and daily newspapers. Although brokers, who were significant actors in the stock market, were rarely mentioned in the humor press of the period, they were generally depicted as fraudsters. This characterization was formulated through their relationships with stock market players. Accordingly, small-capital stock market players were perceived by brokers as easy targets for deception. Daily newspapers were the only formal source of information for stock market players to follow financial trends. However, according to Turkish humor magazines, daily newspapers were unreliable because they were easily manipulated and could not provide accurate information about the stock market. The central element of the stock market was the players. Focusing primarily on small-capital players, Turkish humor magazines defined them through two phenomena: their motivations for engaging in the stock market and their fundamental lack of financial literacy. The stock market player's primary motivation was the desire to accumulate excessive profits, which was predicated on the notion of securing easy, effortless gains through the stock market. The factor that catalyzed the permeation of this idea throughout almost the entire society was the circulation of rumors - concerning individuals who had amassed wealth via the stock market -through both formal and informal channels within the social communication network. The second defining characteristic of the stock market player was their lack of requisite economic knowledge. The pervasive notion that the stock market consistently guaranteed the possibility of profit under any circumstances for all segments of society hindered players from acquiring this vital economic knowledge. Consequently, any unverified information was readily accepted as investment advice. Stock market players who lacked understanding of market dynamics and made no effort to educate themselves inevitably confronted the bitter reality that financial loss was an inherent part of the system. Tragically, many of those who lost their fortunes resorted to taking their own lives. In line with these definitions, the Turkish humor press took a distinctly negative view of all three elements that defined the stock market. The stance taken by the magazines was directed more at society's conceptualization of the stock market than at the institution itself. A lawsuit that captured public attention in 1875 confirms that the Turkish humor press's descriptions of the stock market corresponded with the everyday practices of social life. Akselos Efendi, the Ottoman Consul in Syros, purchased 390 shares in the Tramway Company upon the advice of his friend Constantin Karapanos, Chairman of the Tramway Company's Board of Directors. However, when he failed to earn the expected return on his investment and incurred a loss, he sued Karapanos for the advice he had given and demanded compensation for his financial losses. At the conclusion of the judicial proceedings, which lasted approximately three months, Akselos Efendi lost the lawsuit. The mindset and actions of the plaintiff, Akselos Efendi, coincide with the narratives presented by the Turkish humor press regarding the societal perception of the stock exchange. Consequently, in the second half of the nineteenth century, the stock exchange emerged as an institution shrouded in myths and predominantly defined as a vehicle for effortless profit.

Giriş

Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı toplumsal hayatına yeni kurumlar entegre olmuştur ki bu kurumlardan birisi de borsadır. Osmanlı'da borsanın kuruluşu 15 Nisan 1846 olarak tarihlendirilse de temelleri 1836 yılında Toskana vatandaşı Antoine Ducci'nin girişimlerine kadar uzanır. Ducci, 1856 Eylül ayına kadar borsanın müdürlüğünü de yapmıştır.¹ 146 üye tüccarın faaliyet gösterdiği borsanın kurumsallaşması yolundaki ilk adım 1 Temmuz 1852 tarihinde inşa edilen yeni borsa binasına taşınmasıdır.² Borsa açısından ikinci önemli gelişme ise telgrafın kullanımıdır ki bu sayede borsa Avrupa borsaları ile iletişim imkânı bulmuştur.³ 1860'lı yıllara kadar Galata Borsası işlem hacmi bakımından büyümesine karşın manipülasyon, söylenti ve uygunsuz işlem gibi olgularla birlikte anılan bir kuruma dönüşmüştür.⁴ Özellikle 1861 Aralık ayında ortaya çıkan finansal kriz sonrası "fesadın kaynağı" olarak görülen borsanın hükümet tarafından kapatılmasına karşın "ayaklı borsa" faaliyetlerinin önüne geçilememiştir.⁵ 1865 yılında iç borçlanma tahvillerinin "esham-ı umumiye" ismiyle konsolide edilmesi Galata Borsası için önemli bir adım olmuş, Avrupa borsalarında işlem gören bu tahvil ile Galata Borsası'nın Avrupa ile entegrasyonu sağlanmıştır.⁶ 1870 yılında iç borçlanma tahvillerinin yanı sıra dış borçlanma tahvilleri ve şirket hisselerinin de borsada işlem görmeye başlaması⁷ Galata Borsası'nı önemli bir kuruma dönüştürmüş ve Osmanlı toplumu açısından borsa temel yatırım aracı konumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde borsa ile ilişkili literatürün ana eksenini çoğunlukla kamu maliyesi çerçevesi oluşturmaktadır. Borsanın 19. yüzyılda Osmanlı toplumundaki izdüşümü ve algılanma biçimlerine ilişkin çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır.⁸ Bu çalışma; Tanzimat Dönemi Türkçe mizah dergilerinin borsaya nasıl yaklaştığını ve mizah basınıının borsa olgusunu tanımlama biçimlerinden hareketle toplumun borsayı algılama biçimini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında "Türkçe mizah basınıının borsayı tanımlama biçimi ve yaklaşımı nasıldır?", "Osmanlı toplumu borsayı hangi olgular üzerinden kavramsallaştırmaktadır?" sorularına cevap aranmaktadır. Bu çalışma amacı çerçevesinde mizah-gündelik hayat ilişkisi üzerinden dönemin mizah basınıına odaklanmaktadır. Bir toplumun gündelik hayat pratikleri, toplumsal gerçekliği, düşünüş biçimi ve olgulara yaklaşımı o toplumun mizah basını üzerinden okunabilir. Çünkü "mizah" kavramı "komedi" kavramının aksine zamana ve mekâna bağımlıdır ve de gündelik dili kullandığı için de gündelik hayattan beslenir.⁹ Bu varsayım çerçevesinde 1870-1877 yılları arasında yayımlanan Türkçe mizah dergileri çalışmanın temel veri kaynağı olarak belirlenmiş, literatür taraması yöntemi ile toplanan veriler İçerik Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi, bir iletişim kaynağındaki içerik üzerinden mesaj ve anlamları açığa çıkarmaya olanak sağlayan bir yöntemdir. Süreç içerisinde içeriğin kendisi kültürel anlam taşıyan bir nesne olarak ele alınır ve bu sayede iletişim kaynağının içeriği toplumsal bir bağlama oturtulabilir.¹⁰ Bu bağlamda borsa ile ilişkili her türlü metin ve görsel malzeme analiz birimi

¹Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar (haz.), *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul, 2013, s. 27-28.

²Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 39.

³Borsaya telgraf hattı çekilmesine dair bkz. *Ceride-i Havadis*, 20 Cemaziyevvel 1276 (1859), s. 1.

⁴Nevzat Tevfik, Ersin Kanat, "Osmanlı Devleti'nde Menkul Kıymet İşlemleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2019, s. 145.

⁵Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 46.

⁶Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 17.

⁷Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 17-19; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar (Haz.), *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Dersaadet Tahvilat Borsası 1874-1928*, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul, 2014, s. 107.

⁸Konu ile ilgili olarak bkz. Melis Mihrace Barut, *Osmanlı'da Borsa ve Sosyal Hayata Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2019.

⁹Gökhan Demirkol, *Gırgır, Bir Mizah Dergisinde Gündelik Hayatın Dönüşümü 1972-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 47-48.

¹⁰Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, Yayın Odası, İstanbul, 2010, s. 466-467.

olarak belirlenmiştir. Çalışmanın 1870-1877 yılları arası ile sınırlandırılmasındaki etken Osmanlı'da Türkçe mizah basınının ilk evresinin bu yılları kapsamı ve 1870 yılından itibaren borsanın işlem hacminin büyümesi ve bankacılık sektörünün gelişimiyle finans sektörünün toplumun geniş kesimlerinin ilgisini çekmesidir. Çalışmanın temel veri kaynağı olarak dönemin Türkçe mizah dergileri kullanılmış olmasına karşın 1875 yılında kamuoyuna yansıyan borsa ile ilişkili bir dava da çalışma kapsamında borsanın toplumsal tahayyülüne dair bir kaynak olarak irdelenmiştir.

1. Türkçe Mizah Basınında Borsa ve Kavramlar

Bireyin gündelik hayatını şekillendiren unsurlardan birisi de “deneyim” olgusudur. Gündelik pratiklerin sürdürülebilirliğini sağlayan deneyim olgusuyla¹¹ yaşantı arasında ilişki kurmayı sağlayan ise “dil” ve “kavram”dır.¹² Gerçekleşmiş olayları, toplumun düşünce dünyasında yer tutan olguları ve davranış biçimlerini anlamlandırmanın ilk adımı da gündelik hayat pratiklerine entegre olmuş kavramları ortaya çıkarmaktır.

19. yüzyıl Türkçe mizah basınında borsaya dair kullanılan kavramların başında “Galata” kavramı gelmektedir ki bu kavram mevcut borsayı mekânsal anlamda tanımlamak için başvurulmuş en genel kavramdır. İstanbul'da tarihi yarımada da yer alan Galata semti özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında hem finansal hareketliliğin hem de kentsel değişimin merkezi haline gelmiştir. Kırım Savaşı sonrası batılı bir kente dönüştürme çabalarıyla yenilenen semt, batılı malları satan mağazaları, otel ve eğlence mekanları ile İstanbul'un cazibe merkezine dönüşmüştür.¹³ Avrupalı tüccarların bir anlamda serbest limana çevirdiği ve Avrupa ile ticareti düzenleyen ve de kamu borç finansmanını sağlayan bankerlerin mekânı olan Galata¹⁴, borsanın da kentsel mekanıdır. Semt borsanın ve finans sisteminin merkezi olmasında ulaşım altyapısının gelişmiş olması etkilidir. Haliç Köprüsü, 1871'de faaliyete geçen Beşiktaş-Azapkapı tramvay seferleri ve Galata ile Pera arasında 1874'te açılan Tünel¹⁵ bu altyapının önemli parçalarıdır. Borsa işlemlerinin gerçekleştirildiği önce Havyar Han sonra da Komisyon Han'ın Galata semtinde yer alması mizah dergilerinde borsa ile ilişkili işlemlerin semtin ismi ile kavramsallaştırılmasına sebep olmuştur. Bu kavramsallaştırılmanın en bariz kullanımı resmi bir ismi olmamasına karşın borsanın “Galata Borsası” şeklinde tanımlanmasıdır.¹⁶ Bu kullanım biçimi Havyar Han ya da 1870'ten sonra borsanın taşındığı Komisyon Han'ı imlemekten çok Beyoğlu (Pera) bölgesi dahil olmak üzere tüm semti borsa işlemleriyle ilişkilendirmektedir. Semt borsasının tamamının borsa ile ilişkilendirilmesinde borsa işlemlerinin Havyar Han ve Komisyon Han ile sınırlı kalmaması etkilidir: “(...) Hisseler Galata caddelerinde, birahanelerde ve operaların perde aralarında alınıp satılırdı (...).”¹⁷ Havyar Han ve Komisyon Han'ın çevresindeki kafe ve kahvehanelerde de borsa işlemlerinin yapılması¹⁸ semtin ticaret ve konut alanları arasında ayrım gözetilmeden borsa ile anılmasına yol açmıştır ki gerçek anlamda borsa Komisyon Han'ın bir kısmını (Bkz. [Resim 1](#) ve [Resim 2](#)) kullanmaktadır: “(...) ‘Komisyon’ adlı han içinde büyük

¹¹ Michel de Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi I*, çev. Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 55.

¹² Reinhart Koselleck, *Kavramların Tarihi*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58.

¹³ “(...) İstanbul'da hemen bütün ticaret bu semtte yapılır. Borsa, gümrük, Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler, mağazalar buradadır. (...)”. Bkz. Edmondo de Amicis, *İstanbul*, 1874, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1993, s. 55.

¹⁴ Galata bankerleri için ayrıca bkz. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara, 2005.

¹⁵ Başak Ergüder, *İstanbul'un Finans Sermayesi Haritasında Galata Hanları (1868-1945)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 175.

¹⁶ *Terakki*, 2 Cemaziyevvel 1287 (1870), s. 4; “Havadis-i Maliye”, *Tiyatro*, 15 Mayıs 1290 (1874), s. 1; *Meddah*, 27 Cemaziyevvel 1292 (1875), s. 4; *Hayal*, 30 Eylül 1291 (1875), s. 1; *Geveze*, 11 Recep 1292 (1875), s. 4.

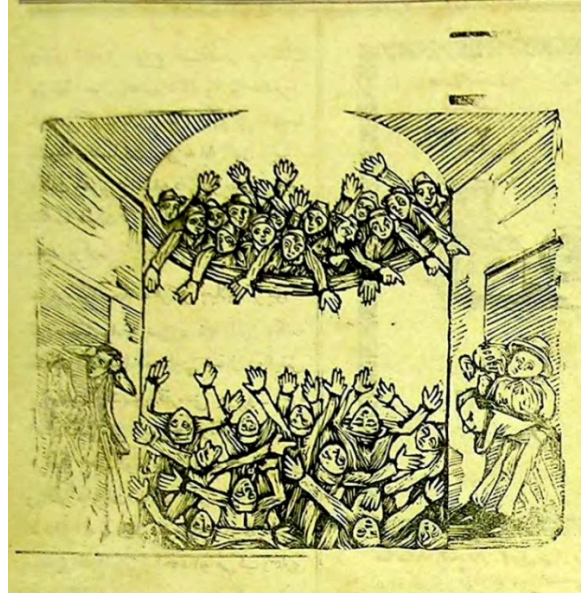
¹⁷ Philip Mansel, *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, çev. Şerif Erol, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s. 392.

¹⁸ *Borsa Rehberi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928, s. 23; Azmi Fertekligil, *Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi*, İMKB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 29; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 46.

bir salon yapıp, işte bu salon İstanbul'un borsası olmuştur. Asıl borsa denilen yer, söz konusu salondur. Genişliği 17 ve uzunluğu 28 arşından ibarettir (...).¹⁹

Resim 1

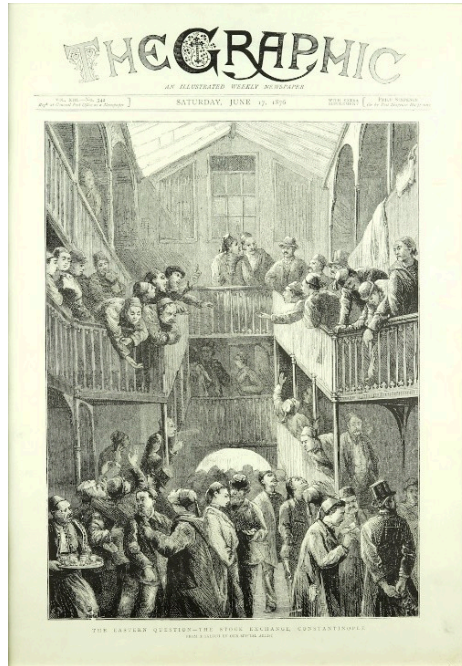
Latife, 17 Teşrinievvel 1290 (1874), s. 3.

“Galata Borsası” kavramının kullanım sürekliliği kazandığı ve toplumsal bellekte yer edindiğinin bir diğer göstergesi de 1873 yılında yasal düzenleme ile borsanın isminin “Dersaadet Tahvilat Borsası” olmasına karşın mizah basınında resmi mekânsal tanımlayıcı “Dersaadet” ibaresinin kullanılmayarak “Galata Borsası” telaffuzunun devam ettirilmesidir.

Resim 2

The Graphic, 17 Haziran 1876, s. 1.

¹⁹Abidin Paşa, *Borsa Risalesi: Hava Oyunları*, haz. Celali Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61. Salonun genişliği 12,88 metre, uzunluğu ise 19,20 metreye tekabül etmektedir.

Mizah dergilerinde borsaya dair kullanılan bir başka kavram ise “konsolid” kavramıdır. Borsanın tarihsel seyri içerisinde 1865 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihe kadar tahvilat-ı mümtâze²⁰, esham-ı cedide²¹ ve on senelik sergi²² adları altında piyasaya sürülmüş iç borçlanma araçları konsolide edilerek esham-ı umumiyye adı altında standart bir iç borçlanma senedine dönüştürülmüştür.²³ Farklı vadeli iç borçlanma kağıtlarının standardizasyonunu sağlayan eylem borsadaki tüm işlemleri tanımlayan bir çatı kavrama evrilmiştir: “konsolid oynamak”²⁴ ve “konsolidin fiyatı”²⁵. Kavram borsayı ve eylemleri tanımlamanın yanı sıra aktörleri de tanımlayıcı bir kavram olarak da kullanım alanı bulmuştur: “konsolidciler”²⁶, “konsolidcilik”²⁷ ve “konsolid oyuncuları”²⁸. Benzer anlamda “esham”²⁹ ve “fonda”³⁰ kavramlarının kullanıldığı da görülmektedir ancak yaygın kullanım “konsolid”tir. Bu yaygın kullanıma bir diğer örnek de borsanın içinde bulunduğu Komisyon Han’ın “Konsolid Han”³¹ şeklinde telaffuz edilmesidir.

Türkçe mizah basınında borsada gerçekleştirilen işlemlere dair yaygın kullanılan kavram “konsolid” olmasına karşın, hem borsa işlemlerini hem de yatırımcıların eylemlerini tanımlamak adına sık kullanılan bir diğer kavram ise “hava oyunu”dur. Felemenkçe “windhandel” kelimesinin bire bir çevirisi olan “hava oyunu”³² esasen borsadaki türev işlemleri tanımlamaktadır.³³ Türev işlem, dayanak varlığın gelecekteki fiyatı üzerine alıcı ve satıcı taraflar arasında yapılan sözleşmeleri ifade etmektedir.³⁴ Başka bir deyişle borsada işlem gören bir kâğıdın belirli bir süre içerisindeki kârını ya da zararını satın almak anlamına gelmektedir. Hava oyununda işleme konu kâğıt somut olarak satılmadığı gibi alımda da somut ödeme yoktur. Bu işlem türünün süreli olmasının sebebi ise borsanın 15 günde bir gerçekleştirilen likidasyon gününde işleme konu kağıtların fiziki menkul hükmüne geçmesidir.³⁵ Bir menkulün fiyatının düşmesi ya da yükselmesine dair bir nevi bahis oynamak olan hava oyununda, menkulün kâr-zararına para yatırana “havasını alan”, menkulün sahibine de “havasını satan” denilmektedir. Borsadaki bir işlem türüne verilmiş bir isim olmasına karşın tıpkı “konsolid” kavramında olduğu gibi “hava oyunu” da (Bkz. [Resim 3](#)) borsa ve borsa işlemlerinin tamamını tanımlar hale gelmiştir: “hava oynamak”³⁶, “konsolid havası”³⁷ ve “hava almak”³⁸.

²⁰1861 yılında, yıllık %6 faiz ile ihraç edilen iç borçlanma tahvilidir. Bkz. Esma Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 136.

²¹1859 yılında, 24 yıl vadeli ve yıllık %6 faiz ile ihraç edilen iç borçlanma tahvilidir. Bkz. Esma Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma...*, s. 141-142.

²²1859 yılında, 10 yıl vadeli ve yıllık %6 faiz ile ihraç edilen iç borçlanma tahvilidir. Bkz. Esma Gül Yetiş Doğan, *Osmanlı İç Borçlanma...*, s. 138.

²³Hüseyin AL, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 106.

²⁴“Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291 (1874), s. 3-4; *Hayal*, 30 Eylül 1291 (1875), s. 1; *Latife*, 17 Teşrinievvel 1290 (1874), s. 3.

²⁵*Diyojen*, 13 Temmuz 1287 (1871), s. 3; “Vukuat-ı Dersaadet”, *Hayal*, 11 Mayıs 1290 (1874), s. 2.

²⁶*Hayal*, 18 Teşrinievvel 1289 (1873), s. 4; *Hayal*, 24 Teşrinievvel 1289 (1873), s. 1.

²⁷“Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291 (1874), s. 3-4.

²⁸“Maliye”, *Tiyatro*, 14 Cemaziyelahir 1291 (1874), s. 2-3.

²⁹*Tiyatro*, 17 Ağustos 1290 (1874), s. 3; *Hayal*, 17 Teşrinisani 1289 (1873), s.1-2.

³⁰“Mühim bir havadis”, *Letaif-i Âsar*, 20 Safer 1289 (1872), s. 3; “Fondocular”, *Terakki Eğlence*, 21 Şevval 1287 (1870), s. 2. Borsa komiseri Abidin Paşa “konsolid” ile “fonda” arasındaki farkı şöyle tanımlar: “(...) Devletlerin bütün düzenli borçlarına “fonda” denir. Konsolide ise, diğer yabancı devletlerde olduğu gibi Osmanlı’da da bir iç borçlanmadır”. Bkz. Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 54.

³¹*Tiyatro*, 29 Mayıs 1290 (1874), s. 3; “İhtirat-ı halisane”, *Kahkaha*, 12 Nisan 1291 (1875), s. 2; *Kara Sinan*, 4 Mart 1292 (1876), s. 1.

³²Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 59.

³³Borsadaki işlem türlerini Abidin Paşa 8 başlıkta toplamıştır: almak, satmak, setilanc, bahşiş, duble, repor, depor ve arbitraj. Bkz. Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 68.

³⁴Celali Yılmaz, “Osmanlı Borsasının İşlem Hacmi Ne Kadardı?”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2014, s. 53.

³⁵Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 71; *Borsa Rehberi...*, s. 183.

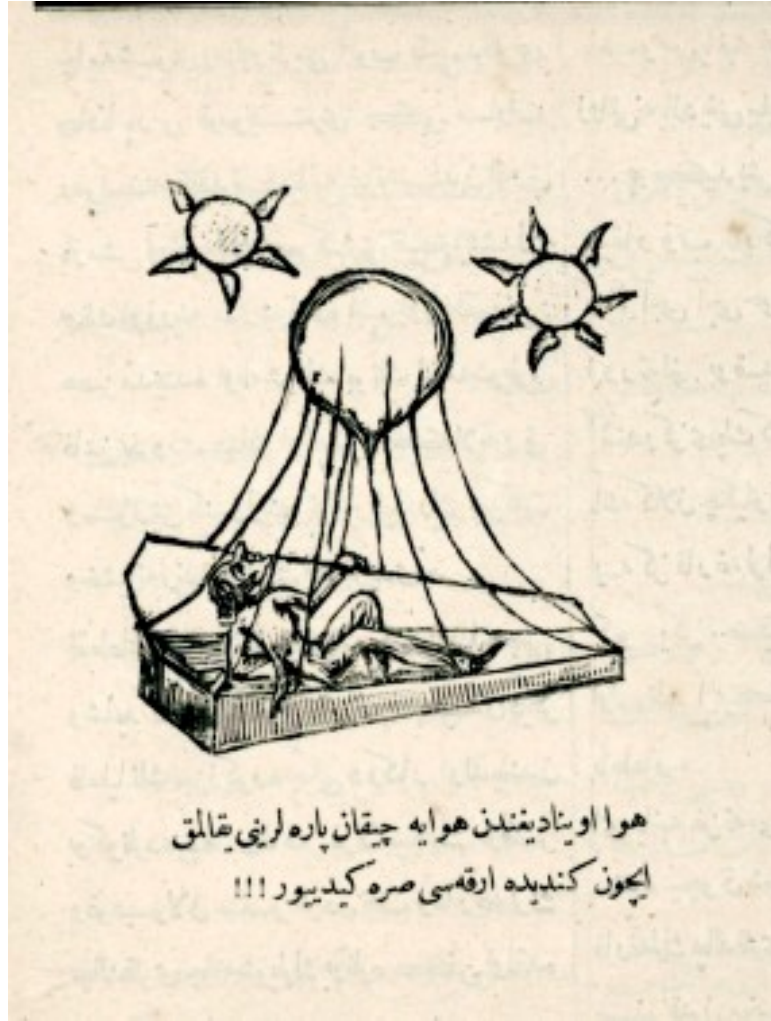
³⁶*Çingiraklı Tatar*, 6 Haziran 1289 (1873), s. 3; “İhtirat-ı halisane”, *Kahkaha*, 12 Nisan 1291 (1875), s. 2; *Geveze*, 6 Ramazan 1292 (1875), s. 3.

³⁷“Galatadan Telgrafname”, *Letaif-i Âsar*, 18 Zilhicce 1291 (1875), s. 80; “Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291 (1874), s. 3; *Kara Sinan*, 4 Mart 1292 (1876), s.1.

³⁸“Galatadan Telgrafname”, *Letaif-i Âsar*, 18 Zilhicce 1291 (1875), s. 80.

Resim 3

“hava oynadığından havaya çıkan paralarını yakalamak için kendi de arkası sıra gidiyor!!!”, *Tiyatro*, 5 Haziran 1290 (1874), s. 4.

“Hava oyunu” kavramının borsa işlemlerinin tamamını ifade edecek şekilde anlam genişlemesi geçirmesinin altında yatan etken, borsada işlemlerin çoğunun hava oyunu şeklinde gerçekleşmesidir.³⁹ Alıcı ve satıcı arasında somut hiçbir metanın bulunmaması hava oyunlarını manipülasyona açık hale getirmiş ve borsanın düzgün işleyen bir kurum haline dönüşmesini engellemiştir. Bu sebeple hükümet hava oyunlarının önüne geçmek adına yasal düzenleme bile yapmıştır:

*“esham-ı cedide-i devlet-i âliyyenin ve gerek bu makule sair esham evrakının bir taraftan bedeli nakden ifâ ve diğer taraftan evrakı aynen itâ olunmak üzere âdiyen bey’ ü şirâsı mücaz olup fakat meydanda akçe ve evrak olmadığı halde yalnız fiyatın tezyid ve tenâkusu üzerine hevayı ve emr-i itibari olarak cereyan eden muamelat ve mukavelat na-meşru ve binaenaleyh bunlardan mütevellid bil-cümle senedat ve mukavelat muhakemede kasd ve gayr-ı makbul add olunacaktır”*⁴⁰

³⁹Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 151.

⁴⁰“Zeyl-i kanun-i ticaretin yirmisekizinci maddesine ilave olunan fıkra-i nizamiyedir”, *Düstur*, Tertip 1, C. 3, Matbaa-ı Amire, Dersaadet. s. 167.

1867 yılında Ticaret Nizamnamesi'ne eklenen bu madde ile hava oyunlarının önüne geçilmek istenmişse de engel olunamamıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yayın hayatını sürdüren Türkçe mizah basınında borsa ve borsada yürütülen işlemlere dair kullanılan kavramlara bakıldığında olgusal gerçeklikler ile bağlantılı bir anlam yapısı etrafında oluşturuldukları görülmektedir. Resmi ismi olmamasına rağmen içinde bulunduğu semtin ismi ile anılması borsanın olgusal gerçeklik üzerinden tanımlandığını göstermektedir. Bu tanımlama bütünlüklü bir kavramsallaştırmanın sonucudur çünkü işlemlerin gerçekleştiği mekânın yanı sıra araçlar, oyuncular hatta gayri resmi işlem ve aktörleri de kapsamaktadır. “Galata” veya “Galata Borsası” kavramları gibi “konsolid” ve “hava oyunu” kavramları da anlam genişlemesi yaşayarak bağlamlarının dışında kullanım alanı bulmuştur. Bu iki kavram genel olarak borsa işlemleri ve borsada işlem yapan oyuncuları tanımlamaktadır. Bu kavramların ayrıştığı nokta ise kapsadıkları olgulardır. Mekânsal bir tanımlama aracı olarak kullanılan “Galata” veya “Galata Borsası” kavramları bir bütün olarak işlemleri ve bütün aktörleri tanımlarken “konsolid” ve “hava oyunu” kavramları sarraf, mubâyaa ve tellâl gibi araçları dışarıda bırakarak sadece oyuncu/yatırımcı ile bunların eylemlerini tanımlamaktadır. Burada tanımlanan oyuncu/yatırımcının da küçük yatırımcı olduğu söylenebilir.

Borsayla ilişkilendirilen her eylem, olgu ya da kişi için bu kavramlar mizah basınında kullanılırken söylemsel bir süreklilik ortaya konulmuştur. Bu tavır kavramların toplumsal hayatta karşılık bulduğu ve toplumsal iletişim ağı içerisinde dolaşımda olduğunu ve de gündelik dile yerleştiğini göstermektedir.

2. Türkçe Mizah Basınında Borsa ve Aktörleri

1870-1877 yılları arasında yayımlanan Türkçe mizah dergilerinin borsaya dair yaklaşımı; sarraflar, oyuncular ve günlük gazeteler olmak üzere üç olgu etrafında şekillenmektedir ki bunları borsanın temel aktörleri olarak tanımlamak mümkündür.

Borsa ile ilişkili aktörlerden birisi araçlar yani sarraflardır. Borsada işlemleri gerçekleştiren bu araçlar genellikle mubâyaa ve tellâl olarak isimlendirilirler.⁴² Borsa içerisinde görev tanımları farklı olsa da dönemin mizah basınında bu araçlar için “valutacı”⁴³ veya “sarraf”⁴⁴ gibi tek bir kavram kullanılmaktadır. Türkçe mizah basınında sarraflara çok az yer verilmesine karşın ilgili metinlerde dergilerin sergilediği olumsuz yaklaşım ortaktır. Bu olumsuz yaklaşım borsa oyuncusu ile sarraf arasında kurulan ilişki üzerinden formüle edilirken sarraflar her daim düzenbaz ve dolandırıcı⁴⁵ olarak temsil edilir.

Borsanın asli unsuru olan oyuncu da mizah basını tarafından olumsuz çerçevelenen bir aktördür. Bu yaklaşım iki temel üzerine inşa edilmiştir: Borsa oynama güdüsü ve borsaya dair bilgisizlik. Türkçe mizah basını borsa oyuncularının temel güdüsünü “kolay yoldan kazanç elde etmek” düşüncesiyle izah eder. Bu düşüncenin dayanağı ise toplumsal yapının geçirdiği değişimdir:

“Kazanmak ve hususiyle zahmetsizce kazanmak alemde en tatlı şeylerden olduğu için herkes bu yola müsâraat gösterir. Memleketimiz bulunan İstanbulda bir zaman kazanmak ve hem de kolayca kazanmak yalnızca

⁴¹Borsa Rehberi..., s. 24.

⁴²Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 64.

⁴³“Piyaça”, *Terakki*, 7 Şevval 1287 (1870), s. 2-3)

⁴⁴“Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291 (1874), s. 3-4.

⁴⁵“Ruznamede görülen havadis-i mühimme”, *Tiyatro*, 15 Mayıs 1290 (1874), s. 1; “Şirket idarehanesinde serlevhasıyla bir zat tarafından tasvir olunarak irsal olunan varakanın ayıdır”, *Letâif-i Âsar*, 22 Safer 1292 (1875), s. 125-125. Hagop Baronyan İstanbul'un semtlerine dair yazısında Galata'nın “sanat”ını tek kelime ile tanımlar: “dolandırıcılık”. Bkz. “Coğrafya”, *Tiyatro*, 19 Rebiülevvel 1291 (1874), s. 1. Mehmet Tevfik ise “alavereci” kelimesini tercih eder. Bkz. *Geveze*, 11 Recep 1292 (1875), s. 4.

hükümet memuru sıfatını haiz bulunmaya mütevakkıf oldu herkes o yola heves eder idi. Vakıa bu yolda birçok kimseler nail-i emel olurlar idi. Çünkü beş on bin kise akçeye mâlik bir kavasbaşı ve kezâlik bu kadar servete nail bir paşa kethüdası gibi adamlar dahi görmüşüzdür. Lakin sonraları bu yol biraz sarplaştı. Herkes istediği gibi enine boyuna gezmeye muvaffak olamamaya başladı mesela kavasbaşılikta kazanç yalnız ayda beşyüze ve paşa kethüdalığında ise yediyüz elli ve nihayet bine münhasır kalınca az zahmetle çok kazanmak için başka tarıklara müracaata mecburiyetler oluyordu. Bundan sonra dahi meydana muamele-i maliye ve sarrafiye denilir bir yol çıktı. Bu yol insanı daha çabuk ve daha zahmetsizce menzil-i maksudi eriştirir göründü. Çünkü sırtında zenbil taşıyan bir kasabın bu yolda milyoner olduğu görüldü. (...)"⁴⁶

Diyojen'in aktardığı bu süreç 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun değişen tüketim alışkanlıklarını ve bu yeni alışkanlıkların altında yatan zihniyet yapısını özetlemektedir. Geleneksel tüketim olarak tanımlanabilecek gösterişten uzak, ihtiyaç odaklı tüketim davranışları yerini "lüks tüketim" ve "gösterişe" bırakırken⁴⁷ bu davranışları tetikleyen "gelir" ve "kazanç" gibi kavramlar da değişime uğramış, mevcut gelirin tüketim alışkanlıklarındaki değişimi karşılayamaması yeni alanlara yönelimi getirmiştir.⁴⁸ Bu yönelimin en somut örneği borsa gibi kurumların "emeksiz kazanç kapısı" olarak tanımlanmasıdır:

"(...) Nihayet banknodu tezyid ile memlûkiyetini teşyid veyahut "ez bâd-ı heva amed u ber bâd-hava reft" meseline mâsadak düşerek (hevadadan güldür) saikasıyla sermaye-i saadetiyle beraber kendisini de gayb ediyor. İşte bunlar hep rahat ve sefa husulü için oluyor. Ama herkesin bir düziye ve ber vech-i matlub kâr ve ticaret etmesi mümkün olsa dünyada çıplak gezip aç yatmak iktiza ederdi. (...)"⁴⁹

Bu kavramsallaştırmanın meşruiyet kazanarak yaygınlaşmasındaki ana etkenler ise kavrama denk düşen emsallerin varlığı ile bu emsallerin "anlatılarının" toplumsal iletişim ağı içerisinde dolaşıma sokulmasıdır. Örneğin, 200 lira sermaye ile borsaya girip kısa sürede 100 bin lira kazanan Edip Efendi, her ne kadar 1871 yılında iflas edip ortadan kaybolursa da⁵⁰ kısa sürede emeksiz zengin olma hülyasını borsa aracılığıyla gerçekleştirmiş olması toplumda "borsa-kolay kazanç" ilişkisinin güçlenmesini sağlamıştır. Bu ilişki toplumun farklı kesimlerinde de karşılık bulmuştur ki sabit gelirli Osmanlı Bankası sandukkârı Simonoviç'in kasadan çaldığı paralar ile borsa oynaması ve bunun maaşının düşük oluşu ile ilişkilendirilerek olağan kabul edilmesi örnek gösterilebilir.⁵¹ Borsa-kolay kazanç ilişkisinin güçlenmesini sağlayan bir diğer olgu da "büyük oyuncular"ın piyasadaki varlığıdır. Bu durum kolayca kazanca giden yolun borsadan geçtiği fikrini desteklemenin yanı sıra borsanın kesintisiz bir gelir kaynağı ya da zenginliğin temelini oluşturduğu algısını da destekleyerek borsa oyuncusunun davranış kalıplarını şekillendirmektedir:

"(...) İstanbul ahâlîsi aynı bu koyunlara benzer birinin geçtiği köprüden mutlaka öbürleri de geçecek. Geçenlerde diğer bir bankadan gördükleri zarâr kendilerine az gelmiş gibi her ne işe girseler gaybetmeleri

⁴⁶"Maliye ve Sarrafiye", *Diyojen*, 17 Teşrinisani 1288 (1872), s. 2-3.

⁴⁷19. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaşanan değişim için bkz. Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s. 69-73; Talha Köseoğlu, "Osmanlı Modernitesinin Bir Panoraması: 19. Yüzyılda Tüketim Örüntüleri", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 24, S. 43, 2022, s. 1005-1017; Kübra Kurukamçı, *Osmanlı İmparatorlunda Tüketim Alışkanlıklarının Değişimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017; Mustafa Orçan, *Batılılaşma Sürecinde Türk Tüketim Kültüründe Değişim*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002; Merve Buşra Aktürköğlu, *Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2024; Zafer Toprak, "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları", *Cogito*, S. 5, 1995, s. 25-28.

⁴⁸Cem Çetin, Murat Çiftçi, "1870'lerde Hava Oyunları, 1980'lerde Banker Krizi", *Toplumsal Tarih*, S. 79, 2000, s. 11.

⁴⁹"Beyoğlu Sokaklarında Bir Seyahat", *Diyojen*, 18 Mart 1287 (1871), s. 3.

⁵⁰Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 221.

⁵¹Simonoviç olayı için bkz. Gökhan Demirkol, Türkan Polatçı Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde İlk Banka Yolsuzluğu: Simonovic Davası (1873-1875)", *Belleten*, C. 88, S. 312, 2024, s. 477-511; Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasında Bir Yolsuzluk Vakası: Mıgırdıç Simonoviç Davası", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, 2024, s. 1-29.

gayr-i mümkün olan Hıristaki Zarîfî gibi birkaç âl-Altın sarrâfın hisse aldıklarını duydukları gibi neden ne çıkar hiç hesâb etmeyerek çıkarılan hisselerin iki mislini almışlar (...)"⁵²

Bu açıdan en belirgin davranış biçimi ise borsa-kazanç ilişkisinin sabit fıkre dönüşmesidir:

"(...) - sizi ziyade dalgın halde görüyorum elbette bir şey var!

- sahih yok! Olsa da teessüf edecek şey değil!!!

- efendim kerem ediniz bendeniz sonra merak ederim! Mutlaka sizde bugün pek ziyade ızdırab anlıyorum!

Hem siz evveli böyle değildiniz aşırı zayıflamışsınız

- ne olacak işte konsolid...

- konsolid mi...! (...)

- havyar hanı belası oynamaktan zarar ettim

- vay işte o fena lakin a canım girişli çıkışlı işlere niçin girişiyorsun inşallah her ne ise külliyetlice değil ya

- üçyüz lira

- ne söylüyorsun bütün bütün batırmışsın

- öyle ya....

- ey şimdi ne yapacaksın buralarda ne dolaşıyorsun

- valideyi bekliyorum kandırabilirsem evi satacağım (...)"⁵³

1870'ten sonra "kolay para miti" ve borsa ilişkisinin yaygınlaşarak borsa alışkanlığının ev hanımlarından memurlara kadar yaygınlık kazandığı hatta İstanbul ile sınırlı kalmayarak taşrada çiftçilerin bile borsa oynadığı literatür tarafından belirtilmesine⁵⁴ karşın, dönemin Türkçe mizah dergileri borsa oyuncusuna dair bir cinsiyet, yaş, statü ve mekân ayrımı gözetmemektedir. Bununla birlikte oyuncuların borsaya ilişkin bilinçli bir yaklaşım ve gerekli bilgiye haiz olmama hali borsa oyuncusunu tanımlayan unsurlardan birisidir. Borsa oyuncusunun fiziki anlamda borsada bulunamaması ve işlemler için aracıya ihtiyaç duyması yani mekânsal ve araçsal zorunluluklardan azade oluşu borsaya ilişkin gerekli bilgiye ihtiyaç duymamasına yol açmaktadır. Bu noktada- bir anlamda zorunluluktan- kulaktan duyma bilgiye itimat etme eğilimi baskın hale gelmektedir:

"(...) - ey o oturanlar ne konuşuyorlar idi?

- birbirlerine akıl soruyorlar idi. Politikadan bahs ediyorlar idi konsolidin inip çıkacağını keşf ediyorlar idi.

Mesela kontun biri londraya gider ise konsolid yükselir imiş. Lordun biri parise gelir ise aşağı inermiş: eğer yerinden kımıldamaz ise o da olduğu halde kalır imiş...

- ey bunlardan ne anladınız?

- konsolid alıp satmanın yolunu öğrendim.

- tamam. Sonra?

- sonrası dersi öğrendik a. Sabahısı derhal bir ruzname-i ceride-i havadis alıp başladık telgrafları gözden geçirmeye bir de baktım ki kontun biri londraya gidiyormuş! Hay! Şimdi kârı yakaladık diyerek başladım konsolid almaya. Ama hem alıyorum hem de kont bir şeye hiddet edip de geri dönüvermesin diye yüreğim tiril tiril titriyordu. Ne dersin ben aldıkça o indi! Ben aldıkça o indi! Kendi kendime acep kont geriye mi döndü diyerek başladım düşünmeye (...)"⁵⁵

⁵² Diyojen, 17 Mayıs 1288 (1872), s. 3.

⁵³ "Muhavere", Latife, 17 Teşrinievvel 1290 (1874), s. 3. Ayrıca bkz. "Çingiraksız deliler", Çingiraklı Tatar, 11 Nisan 1289 (1873), s. 3; "Köprü üstünde iki kişi beyninde", Çaylak, 12 Rebiülahir 1294 (1877), s. 3.

⁵⁴ Azmi Fertekligil, Türkiye'de Borsa'nın..., s. 79-80; Haydar Kazgan, Tarih Boyunca İstanbul Borsası, İMKB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 67-68.

Telgrafın borsada kullanılması, iç ve dış borçlanma araçlarının Avrupa borsalarında işlem görmeye başlaması gibi gelişmeler borsanın hem Avrupa borsalarıyla entegrasyonunda hem de kurumsallaşmasında etkili olmasına karşın, borsanın başat aktörü oyuncular bu gelişmelere ayak uydurmaktan ziyade kısıtlı iletişim alanında kalma tavrında süreklilik göstermektedir:

“(…) - ne olacak on beş liram vardı. Bir hisse aldım. İşte şimdi bizim paralar yok!

- ey canım piyasada alan satan yok mu?

- satan var ama alan yok! Ben de olsam almam ya! Çünkü on beş lira ile aldık bugün bir iki lira ancak ediyor.

- iyi ya bunun sebebi ne?

- kim bilir? İşte viyanada {kriz} varmış da onun için bizim hisselerin fiyatı düşmüş.

- bu kriz kim oluyor?

- kim olduğunu bilmem. Bana verdiği ziyana bakılırsa bir iyi adama benzemez.

- şimdi bu kriz hala viyanada mıymış?

- öyle olmalı! Çünkü bize “kriz viyanadan def” olursa yine sizin hisseleriniz eski fiyatını bulur” diyorlardı.

- öyle ise birkaç kişi gidip o kriz denilen herifi oradan kovmalı.”⁵⁶

Kısıtlı iletişim alanı içerisinde tek formel enformasyon kaynağı ise günlük gazetelerdir. Düzenli olarak borsa işlemlerine dair fiyat kotasyonları ve yorumlara yer verilmesi gazeteyi borsa oyuncularını için vazgeçilmez bir kaynağa çevirmiştir. Bu durum oyuncular açısından gazetelerde yer alan her bilginin borsa için bir “yatırım tavsiyesi” statüsü kazanmasına yol açmıştır:

“Esham ve kambiyo şirketi nâmiyla ahîren teşkîl olunan bir banka hakkındaki fikrimizi 161 numrolu nüshamızda yazmış idik. Sened-i enderiyeye ismiyle erbâb-ı mâliyyeden bir zât Courier d'Orient gazetesine bir mektûb gönderip o mektûbda işbu bankayı teşkîl eden zevâtın ne kadar doğru adamlar olduklarını ve teşkîl ettikleri bankanın ne derece şâyân-ı ehemmiyyet bulunduğu meydâna koymuş. Bu mektûb neşr olunduktan sonra akıllı olanlar ândan hisse almak değil hattâ ba'de-zin Galata'dan dahi geçmemeleri lâzım gelir iken bizim saf-derûn İstanbul halkı yine yüz on bin İngiliz lirası yazılmışlar. (...)”⁵⁷

Oyuncuların bu bakış açısı Türkçe mizah dergilerine göre sağlıklı değildir; çünkü borsa söz konusu olduğunda güvenilmeyecek tek kaynak gazetelerdir. Borsanın tarihinde bu durumu tescilleyen pek çok olay bulunmaktadır. Örneğin, 1870 yılında *Neologos* gazetesinde yayımlanan asılsız bir haber panik yaratmış ve borsa işlemleri tatil edilmiştir.⁵⁸ Bu olaylar arasında en ilginçlerinden birisi ise kimliği belirsiz kişilerin manipülasyon amacıyla 1868 yılında *Le Phare de Bosphore* gazetesine ait sahte bir ilave basıp dağıtmasıdır.⁵⁹ Bununla birlikte hisse senetlerinin fiyatlarına dair gazetelerde yer alan bilgilerin birbiriyle çelişmesi de önemli bir sorundur.⁶⁰ Kamuoyuna yansıyan pek çok olaya karşın, borsa oyuncusunun gazete ile kurduğu ilişki Türkçe mizah basınına göre bazen “batıl itikat” seviyesine de ulaşabilmektedir:

⁵⁵“Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291(1874), s. 3-4. Ayrıca bkz. “Galata sarraflarının birinin odasında”, *Diyojen*, 23 Kanunisani 1286 (1871), s. 4.

⁵⁶“Faizsiz Banka”, *Tiyatro*, 24 Ağustos 1290 (1874), s.1.

⁵⁷*Diyojen*, 15 Teşrinisani 1288 (1872), s. 3. Ayrıca bkz. “Para Kazanmanın Yolu”, *Tiyatro*, 14 Safer 1291 (1874), s. 3-4.

⁵⁸Prens Şarl’ın vurulduğuna dair asılsız haber yüzünden “konsolid” 58 kuruş 20 paradan 55 kuruşa düşmüştür. Bkz. *Terakki*, 27 Rebiülevvel 1287 (1870), s. 1; *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 27 Rebiülevvel 1287 (1870), s. 1. Ayrıca bkz. Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 211.

⁵⁹Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 202; “Cronique”, *Levant Herald*, 30 Eylül 1868, s.1.

⁶⁰“Perşembe günü çıkan İstanbul gazetelerinde görülen fiyat-ı esham”, *Tiyatro*, 17 Ağustos 1290 (1874), s. 3; “Mühim bir havadis”, *Letâif-i Âsar*, 20 Safer 1289 (1872), s. 3.

“(...)- bin tane alıyorum! Üç bin daha!

- canım elinden şu basireti bırak da öyle alış veriş edelim.

- hayır olmaz. Her gün gazeteler piyasada işi basiret ile görmeli diye bar bar bağıyorlar. İştmiyor musun?

- ey sanki bununla kazanıyor musun?

- yok! Sabahtan beri basireti elimde tuttuğum halde zarar ediyorum.

- bari biraz da oku da belki...

- maşallah efendim. Sonra büsbütün ziyan edeyim öyle mi?”⁶¹

Nasıl borsa oyuncusu açısından gazete önemli bir konumda ise gazeteler açısından da borsa o ölçüde önemlidir. 19. yüzyıl Osmanlı basını açısından en önemli gelir kalemi tiraj ve ilan gelirleridir. Borsa oyuncusu için yatırımının akıbetini takip edebileceği tek mecranın gazete olması tirajları etkilemektedir. Ancak Osmanlı toplumunda süreli yayınları bireysel okuma alışkanlığının gelişmemesi, toplu okuma şeklinde tanımlanabilecek farklı kamusal alanlarda okuryazar kişilerin etrafına toplanan insanlara gazete haberlerinin okunması ve kıraathanelerinde, bir gazetenin satış bedelinden daha düşük bir maliyetle pek çok gazeteye ulaşım sağlanabilmesi gazeteler açısından ilan gelirlerini tiraj gelirlerine kıyasla daha fazla önemli hale getirmektedir. Özellikle 1870 sonrası şirketleşme süreçlerinin hızlanması ve finans sektörünün bankacılık faaliyetleri ile canlanması gazeteler için ilanları mali açıdan daha da önemli hale getirmiştir:

“(...) Şimdi siz pekiyi ama bu memlekette gazete yok mu? diyeceksiniz. Nasıl yok var? Var ama onlarda kazanır. Şirketler teşkil olunacağı zaman ilanlarını nizamnamelerini vaad ettikleri kârları methiyeler yazarak ta semânın yedinci tabakasına kadar çıkarırlar ve kendilerine sorulsa menafî-i umumiyyeye dair her nevi mübâhis kabulümüz olduğundan bu gibi mevaddı neşr ederiz derler... burası yalan değil ama (...)”⁶²

Finans sektörünün kamuya açılan penceresi haline dönen gazeteler açısından “kazan-kazan” ilişkisine dönen iş birliğinde, kaybeden kaçınılmaz olarak borsa oyuncusudur. Türkçe mizah basınının borsayla ilişkili olarak gazetelere karşı takındığı güvensizlik tavrını bu ilişkilene biçimi de beslemektedir.

Borsa oyuncusunun kulaktan duyma bilgiye ve sınırlı iletişim kanallarına itibar etmesinde, borsaya dair “her zaman ve koşulda kazanma” tahayyülü etkindir. Bununla birlikte, bu tahayyülü ortaya çıkaran olgu ise borsaya oyuncuların doğrusal bir neden-sonuç ilişkisi ile yaklaşmalarıdır. Aşırı derecede spekülâtif olmasına rağmen borsa; oynayanlar tarafından geleneksel tüketim olgularını şekillendiren adil ve dürüst ticaret unsurlarının biçimlendirdiği bir piyasa olarak kurgulanmaktadır, ki bu çerçevede borsa daima kazandıran bir girişim olarak kavramsallaştırılır. Kazanmak kadar kaybetmenin de denklemin gerçeği olduğunu acı bir şekilde öğrenen borsa oyuncularının sergilediği genel eylem ise hayatlarına son verme (Bkz. [Resim 4](#)) girişimidir:

“(...) On günden beri konsolidin fiyatı muayyen değildir 54'den kırk ikiye tenzil etti borsa kapalıdır çok familyaların duçar-ı fakr olması ve kadı köylü bir delikanlı sermaye-i yesarını gayb ettiği cihette kendini denize atmış ise de tutulup çıkarıldığı (...)”⁶³

⁶¹“Komisyon Hanında”, *Tiyatro*, 29 Mayıs 1290 (1874), s. 3.

⁶²“Al Sana Bir Hesap Daha!..”, *Hayal*, 22 Kanunisanı 1290 (1875), s. 2-3.

⁶³“Taksim”, *Diyojen*, 13 Temmuz 1287 (1871), s. 3. Ayrıca bkz. “Amerikalı bir seyyahın İstanbul mektuplarından 20 numaralı nüshada muharrir üçüncü mektubun mabadi”, *Çingiraklı Tatar*, 6 Haziran 1289 (1873), s. 3; “Her senenin modası var!..”, *Hayal*, 8 Haziran 1290 (1874), s. 1.

Resim 4

“galata borsasının hali”. Hayal, 15 Haziran 1290 (1874), s. 4.

Yatırımını kaybeden borsa oyuncusu inandığı neden-sonuç ilişkisinin hatalı olma ihtimalini düşünmek ya da beklentilerinin irrasyonel olduğunu kabul etmek yerine garanti kazanca ulaşamamanın hayal kırıklığıyla hareket eder:

“Yahu gazetenizde piyasa dair bazı sözler ve alış verişe müteallik nasihatler görüyorum. Her ne kadar bu nasihatlerin hepsini tutuyor isem de yine konsolid ahz u itasında zarardan kurtulamıyorum. Benim gibi kalbi pak bir adamın böyle zarar edişine doğrusu şaşıp kalıyorum. Hatta geçende o kadar ziyan ettim ki şimdi kendimi denize atmaya karar verdim. Fakat hakkımda baş aşağı mı yoksa baş yukarı mı atılmak hayırlı olacağını bilmediğimden size mektup yazıp sormayı münasip gördüm. Çünkü siz gazeteci olduğunuz için böyle şeyleri elbet bilirsiniz ve bildiğiniz halde de ketm etmezsiniz. Rica ederim beni şu tereddütten kurtarınız veyahut ziyanımı çıkarmak üzere başka bir tedbiriniz var ise onu öğretiniz. Her halde irade sizindir. (...)”⁶⁴

Genel olarak 1870-1877 yılları arasında Türkçe mizah basınında borsaya karşı olumsuz bir tutum takındığı görülmektedir. Bu yaklaşımı belirleyen ise borsanın aşırı spekülatif, kırılgan ve politika ile ilişkili yapısıdır. “Batının şeytanlığı”⁶⁵ gibi uç yaklaşımların varlığına rağmen genel olarak borsa aşırı istikrarsız bir yatırım mecrası⁶⁶ olarak kabul edilir. Belirsizliğin kol gezdiği borsada özellikle küçük yatırımcının para kazanması Türkçe mizah basını için imkansızdır.⁶⁷ Buna karşın eğitim, yetenek, bilgi birikimi gibi olgulara sahip olmadan

⁶⁴“Aldığımız Mektuptur”, *Tiyatro*, 1 Haziran 1290 (1874), s. 2-3. Bu konu gazetelerde de kendisine yer bulur. Bazıları akıl sağlığını yitirir: “Galatada borsa muamelatı yolunda servetini telef etmiş olan Ermeni ve Rum milletinden birkaç gün içinde yedi sekiz kişi aklına hiffet getirdikleri mesmuadır”. *Basiret*, 21 Cemaziyellevvel 1292 (1875), s. 2. Bazıları ise daha ileriye gider: “Yeniköy ahalisinden yirmi beş yaşında bir Rum delikanlısı borsa muamelatında külliyyetli para kayb etmiş olduğundan ziyadesiyle endişe-nâk olarak geçen Pazar günü ikamet eylediği hanenin kömürlüğünde kendi kendisini salb u idam eylemiştir”. *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 23 Muharrem 1290 (1873), s. 3.

⁶⁵“Maliye ve sarrafıye”, *Diyojen*, 17 Teşrinisani 1288 (1872), s. 2.

⁶⁶“Galatadan telgrafname”, *Letâif-i Âsar*, 18 Zilhicce 1291 (1875), s. 2; “Fondocular”, *Terakki Eğlence*, 21 Şevval 1287 (1870), s. 2.

⁶⁷Bu durumu Abidin Paşa’nın da dile getirmesi olgunun bir realite olduğunu göstermektedir. Bkz. Abidin Paşa, *Borsa Risalesi...*, s. 99.

borsanın herkese “kazanma ihtimali” rüyası pazarlaması ve bu ihtimale dayanarak toplumun “zahmetsizce kazanma” fikrine müptela oluşu mizah basınına göre borsayı toplum açısından tehlikeli hale getirmektedir. Çünkü vaat ettiği ihtimal ile zemin oluşturduğu düşünce toplumda sonu hüsrana giden bir açgözlülüğü beslemektedir.

Bu dönemde Türk Basın Tarihi açısından bir ilk de yaşanmış, şirketleşme sürecine dönem gazetelerinden bazıları da dahil olmuştur:

“İlk defa olarak memleketimizde şirket teşkiliyle hisse ihraç ederek bir gazete ihdas olduğunu gördük her ne kadar bu gazete yeniden ihdas kılınmış bir şey değilse de şirket fikri yenidir. Lakin anlaşılan nizamnameleriyle sermayelerini hisselerini satıp da paraları ceplerine koyduktan sonra neşr edeceklermiş. Hani şu bizim mahud neologos gazetesi yok mu işte bu göz açıklığını da o becerdi. Acaba Türkçe gazetelerden bazıları da bundan ibret almazlar mı?”⁶⁸

Bu şirketleşme girişimlerinin nasıl bir sonuç verdiği ya da süreçlerin tamamlanıp tamamlanmadığı hakkında bir veri bulunmamaktadır. Ancak bir finansal çözüm olarak şirketleşme ve hisse senedi çıkarma modelinin basın camiasına sirayeti yeni finans araçlarının toplum tarafından benimsendiğini gösteren bir gösterge olarak kabul edilebilir.

3. Toplumsal Tahayyülde Borsa: Akselos-Karapanos Davası

1875 yılı Nisan-Haziran aylarında gündeme gelen Akselos-Karapanos davası toplumun borsa, yatırım ve kazanç kavramlarına ilişkin düşünsel yapısını ortaya koyması açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin Selanik Şire Şehbenderi Akselos Efendi, Tramvay Şirketi Direktörü ve dostu Constantin Karapanos’un tavsiyesiyle Tramvay Şirketi hissesi satın almış ve zarar etmiştir. Akselos Efendi, tavsiyesi sebebiyle zarara uğradığı için Karapanos Efendi’nin şahsına ve de Tramvay Şirketi’ni kötü yöneterek hisselerde zarara sebep olma gerekçesiyle yönetim kurulu üyelerine dava açarak zararının tazmin edilmesini talep etmiştir.⁶⁹ Davanın ilk duruşması 6 Nisan 1875 tarihinde, Ticaret Mahkemesi 2. Dairesi’nde gerçekleştirilir. Mahkeme heyeti Başkan Hasan Bey, azalar Dikran Efendi, Georgiadi Efendi ve bir kâtipten oluşmaktadır.⁷⁰ Davacı Akselos Efendi’yi Avukat Bay Yorghandopoulos ve Bay Caravokyro temsil ederken Karapanos Efendi ise Bay Le Chevalier ile Bay Malliadis tarafından temsil edilmektedir.⁷¹

Dava, kâtip tarafından davacı dilekçesinin okunmasıyla başlar. Buna göre; Akselos Efendi, Tramvay Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Karapanos Efendi’nin tavsiyesi ile 390 adet Tramvay Şirketi hissesi almış ancak bu hisselerden 5.000 lira zarara uğramıştır. Zararının Karapanos Efendi tarafından tazmin edilmesini talep etmektedir. Dilekçenin okunmasından sonra söz alan Akselos Efendi’nin avukatı Bay Yorghandopoulos iddialarının dayanaklarını aktarır. Birikimleri ve karısının çeyizi için bir yatırım aracı arayan Akselos Efendi’ye Karapanos Efendi Tramvay Şirketi hissesi almasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye doğrultusunda Akselos Efendi aracı Bay Kamara vasıtasıyla -ki Bay Kamara tavsiye ile bu işe girmemesi konusunda Akselos Efendi’yi uyarmıştır. 5.500 liraya 390 adet Tramvay Şirketi hissesi satın alır. Ekim 1873’te hisselerin değer kaybetmesi üzerine Akselos Efendi Karapanos Efendi’ye bir mektup yazarak şirketin durumu hakkında bilgi ister. Cevaben

⁶⁸Hayal, 18 Teşrinievvel 1289 (1873), s. 4. Farklı gazetelerin de şirketleşme sürecine gireceği aynı dönemde mizah basınına yansımıştır. Bkz. “Yeni Moda”, Hayal, 21 Kanunievvel 1290 (1875), s. 2.

⁶⁹“Affaire Axelos et Carapanos”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 118; “Chronique Judiciare”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁷⁰“Chronique Judiciare”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2. Ticaret Mahkemesi 2. Dairesi şu isimlerden oluşmaktadır: Reis Hasan Bey, azalar; Dikran Efendi, Georgiyadis Efendi, aza muavini; Cemalettin Bey, zabıt kâtibi Asım Efendi, zabıt kâtib-i sânis Cemil Bey, zabıt kâtib-i sâlis Kâmil Bey ve zabıt kâtibi muavini Şevki Bey. Bkz. 1875 *Devlet Salnamesi*, Def’a 30, Dersaadet, 1875, s. 50.

⁷¹“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122; “Chronique Judiciare”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

mektubunda Karapanos Efendi şirketin geleceği hakkında umutlu olduğunu ve yıl sonunda %14'ten az olmayacak bir temettü dağıtabileceklerini belirterek bu bilgileri bir hissedara değil bir arkadaşına yazdığını da ekler.⁷² Akselos Efendi aldığı cevaba sinirlenir; çünkü daha önce Karapanos Efendi hisse başına 2 pound temettü vereceğini söylemişken şimdi verilecek %14 temettü beklentisinin altındadır. Yeni bir mektup yazarak söz konusu temettü oranının beklentisinin altında olduğunu, parasını Yunanistan'da avantajlı koşullarda değerlendirebileceğini belirtir. Karapanos Efendi bu mektuba cevap vermez.⁷³ Bunun üzerine Akselos Efendi tekrar mektup yazar. 20 Aralık 1873'te Karapanos Efendi bu mektuba cevaben şirket hakkında ortaya atılan yalanların hisselerin bir miktar düşmesine sebep olduğunu ancak gelecekte umutlu olduğunu ifade eder. Ayrıca her şeyden kendisinin sorumlu tutulmasından bıktığını da sözlerine ekler: “(...) çoğu insan beni Tramvay'daki herşeyden sorumlu olarak görüyor ve atları bizzat beslememi talep ediyor (...)”⁷⁴. Ancak Karapanos Efendi'nin öngörülleri gerçekleşmez ve hisseler değer kaybetmeye devam eder. 1873 Aralık ayı sonunda Akselos Efendi'nin hisselerden zararı 15.000 sterlinden fazladır.⁷⁵ 1874 baharında Akselos Efendi ile Karapanos Efendi İstanbul'da görüşür. Bu görüşmede Karapanos Efendi şirketin Galata Köprüsü'nden yeni bir hat kuracağını ve hükümetten 400.000 poundluk bir tazminat alma arifesinde olduğunu söyler.⁷⁶ Fakat şirket, 1874 yılı için %10 temettü dağıtır. Avukat Yorghandopoulos, yaşananları bu şekilde aktardıktan sonra Karapanos Efendi'nin mektuplarını delil göstererek burada müvekkiline aktarılan bilgilerde hile, dolandırıcılık veya art niyet bulunduğunu; hile ve aldatma yoluyla verilen tavsiyenin tavsiyeyi verenin sorumluluğunu doğurduğunu ileri sürer. Bununla birlikte Tramvay Şirketi'nin 1871-1874 yılları arasındaki bilançoları üzerinden şirketin kötü yönetildiğini, bunun sorumlusunun da Karapanos Efendi olduğunu iddia ederek Akselos Efendi'nin hisselerden uğradığı zararı Karapanos Efendi'nin tazmin etmesine karar verilmesini talep eder.⁷⁷

Savunma adına söz alan Karapanos Efendi'nin avukatı Le Chevalier, öncelikle şirketin kötü yönetilmesi iddiasının görüşüleceği yerin mahkeme değil şirket genel kurulu olduğunu belirterek şirketin kötü yönetilmesinin sonucunda zarar edilmesi halinde bu durumun davacıyı değil şirketin kasasını ilgilendirdiğini söyleyerek şirketin yönetiminden yönetim kurulu başkanının şahsen sorumlu tutulamayacağını ifade eder.⁷⁸ Akselos Efendi'nin Karapanos Efendi'nin tavsiyesiyle aldığı hisselerden zarar ettiği iddiasına ilişkin olarak şirket hisselerinin ilk ihracında 8 liradan 280 hisse alan Akselos Efendi'nin 185 hisseyi 1872 yılı sonunda yüksek kârla sattığını ve Karapanos Efendi'nin Akselos Efendi'den hiçbir şey talep etmediğini belirtir. Bu durum dikkate alındığında, gelinen noktada Akselos Efendi'nin amacının yatırım yapmak değil spekülasyon aramak olduğunu iddia eder; “(...) böyle bir işlemde elde edilen kârı elinde tuttuysa bunun gerektirdiği zarara katlanmak zorundaydı (...)”⁷⁹. Davacı tarafın delil olarak gösterdiği mektuplarda Karapanos Efendi'nin şirket hakkında iyimser konuştuğunu ve başka bir şey söyleyemeyeceğini belirten Le Chevalier, bu ifadelerin tavsiye ile eşdeğer tutulduğunu ve bunun yasal işleme dayanak oluşturamayacağını ileri sürer; “(...) genel olarak tavsiye, tavsiyeyi alan kişinin tavsiyeye uyma yükümlülüğü olmaması gibi basit bir nedenden ötürü, tavsiyeyi veren kişi açısından sorumluluk doğurmaz (...)”⁸⁰. Ayrıca Akselos Efendi'nin 1874 yılında %10 temettü

⁷²“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122; “Chronique Judiciaire”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁷³“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122.

⁷⁴“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122. Ayrıca bkz. “Chronique Judiciaire”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁷⁵Dönem kuruna göre ortalama olarak 1 sterlin 1,1 liradır. Bu kura göre meblağ 16.500 liraya tekabül etmektedir. Kur bilgisi için ayrıca bkz. *La Turquie*, 26 Aralık 1873, s. 3.

⁷⁶“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122.

⁷⁷“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122; “Chronique Judiciaire”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁷⁸“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122; “Chronique Judiciaire”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁷⁹“Chronique Judiciaire”, *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁸⁰“Tribunal de Commerce 2me Chambre”, *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122.

aldığını, genel kurula katılmadığını ve bugüne kadar hiç şikâyetle bulunmadığını buna karşın müvekkilini mektuplarını yayınlamakla tehdit ettiğini, bu tehdittin sonuçsuz kalması ve de Şubat 1875'te gerçekleştirilen genel kurulda yönetime karşı suçlamalar yapıldığını görmesi üzerine şikayetçi olarak tazminat talep ettiğini sözlerine ekler.⁸¹ Hatta Akselos Efendi'nin davanın açılması konusunda Şubat 1875'te yapılan son genel kurulda yönetimi suçlayan bazı hissedarların telkinlerine boyun eğdiğini de iddia eder.⁸²

Davanın ikinci duruşması 8 Haziran 1875 tarihinde görülür. Duruşmada taraflar aynı iddiaları ve savunmaları tekrar ederler.⁸³ Mahkeme kararını 30 Haziran 1875'te verir. Buna göre davacının ilk iddiası; 'Karapanos Efendi'nin verdiği iddia edilen tavsiyenin Akselos Efendi'nin kışkırtmasıyla Karapanos Efendi'nin şirketinin durumuna dair görüşleri olduğu; bir görüş, hele ki görüşü veren kişinin şirketini sarsabilecek tavsiyelerden kaçınması gereken şirket kurucusu olduğunda görüşü vereni taahhüt altına sokmayacağı ve Karapanos Efendi'nin görüşünün kötü niyetli ve kişisel çıkar peşinde olduğu kanıtlanamadığı' gerekçesiyle reddedilmiştir. Davacının ikinci iddiası da tüzel kişiliğin kötü yönetilmesinde yöneticilerin sorumluluk payını ayırt etmenin mümkün olmadığı gerekçesiyle reddedilir. Akselos Efendi'nin başvurusunu oybirliği ile reddeden heyet mahkeme masraflarını Akselos Efendi'nin ödemesine hükmetmiştir.⁸⁴

6 Nisan ve 8 Haziran 1875 tarihlerinde iki oturumda karara bağlanan dava geniş bir izleyici kitlesi tarafından takip edilmiştir. *La Turquie* gazetesine göre davanın yoğun ilgi görmesindeki temel etkenler; tarafların konumu ve Tramvay Şirketi hakkında kamuoyuna yansıyan iddialardır.⁸⁵ Gazete davaya gösterilen yoğun ilginin sebebi olarak tarafların konumunu tanımlarken bununla ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Bu hususta gazetenin vurgu yaptığı isim büyük ihtimalle Karapanos Efendi'dir. Tramvay Şirketi'nin yönetim kurulu başkanı olması hakkında açılan davayı önemli hale getirmektedir. Akselos Efendi ise Karapanos Efendi ile kıyaslandığında sabit gelirli bir kamu görevlisi olarak daha gözden uzak bir şahsiyettir. Akselos Efendi'nin şahsından ziyade iddialarının onu önemli hale getirdiğini söylemek mümkündür. Bu durumu ortaya çıkaran unsur ise 1873 yılında Avrupa'da yaşanan Viyana Borsası krizidir. 1873 Viyana Borsası krizi Avrupa borsalarının yanı sıra Osmanlı borsasını da olumsuz etkilemiş, işlem gören bütün kağıtlarda genel olarak büyük düşüş yaşanmış, bazı spekülâtör ve simsarlar iflas ederek ortadan kaybolmuşlardır.⁸⁶ Her ne kadar Tramvay Şirketi nispeten krizi az hasarla atlattıysa da küçük yatırımcı açısından sonuç vahimdir. Akselos Efendi'nin davasına konu olan iddialar, özellikle de şirketin kötü yönetilmesi sonucu hisselerin kaybettiği değerin tazmini, "borsa mağduru" küçük yatırımcılar için kayıpları adına bir fail bulma ve hukuki anlamda da emsal oluşturma ihtimali barındırmaktadır. Bir anlamda Akselos Efendi mağdur "edilmiş" küçük yatırımcıları temsil etmektedir.

Şirket hakkında kamuoyuna yansıyan iddialar olgusu ise 15 Şubat 1875 tarihinde gerçekleştirilen Tramvay Şirketi'nin 4. Genel Kurul Toplantısı'na dayanmaktadır. Kurulda 1874 yılı faaliyetleri sonucu şirket 724.191,91 kuruş zarar ettiğini bu sebeple de 1874 yılına dair temettü dağıtmama kararı alındığını duyurur.⁸⁷ Başını Bay Yenidounia'nın çektiği bir grup hissedar yönetimin sunduğu hesaplara itiraz ederek mali kayıtların üç üyeden oluşan bir komisyon tarafından incelenmesini talep eder. Önerge oylamaya sunulur ancak muhalifler hissedarların oylarının sahip oldukları hisse miktarıyla temsil edilmesine itiraz ederek kişi başına eşit

⁸¹"Chronique Judiciare", *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁸²"Tribunal de Commerce 2me Chambre", *Levant Herald*, 14 Nisan 1875, s. 122.

⁸³"Proces Axelos-Carapanos", *Levant Herald*, 16 Haziran 1875, s. 209.

⁸⁴"Affaire Axelos Contre Carapanos", *La Turquie*, 2 Temmuz 1875, s. 2; "L'affaire Axelos Carapanos", *Levant Herald*, 7 Temmuz 1875, s. 239. Ayrıca bkz. Basiret, 29 Cemaziyellevvel 1292 (1875), s. 1; Meddah, 1 Cemaziyelahir 1292 (1875), s. 1; Vakıf, 29 Cemaziyellevvel 1292 (1875), s. 1.

⁸⁵"Chronique Judiciare", *La Turquie*, 10 Nisan 1875, s. 2.

⁸⁶Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata...*, s. 239.

⁸⁷"Rapport du Conseil D'administration de la Societe des Tramways", *Levant Herald*, 17 Şubat 1875, s. 54; "Societe des Tramways de Constantinople", *La Turquie*, 17 Şubat 1875, s. 2-3.

oy hakkı isterler. Bu istek kabul edilmez ve Bay Yenidounia ile yedi hissedar oylamadan çekilir. Oylama sonucunda önerge reddedilir.⁸⁸

Resim 5

“Seyis- çelebi şimdi burada iki buçuk okka saman var beygir ise ikidir her birine ne kadar saman verilecek? Direktör- a... dur bakayım saman iki okka olaydı kolay idi Şu yarım okkası zihnimi bozuyor.” Hayal, 8 Mayıs 1291 (1875), s. 4

Zimmete para geçirme, çalışan tedarikinde suistimal ve hisse senetlerinde spekülasyon gibi iddiaların dile getirildiği genel kurul sonrası Akselos Efendi'nin davası toplum nezdinde önemli hale gelmiştir. Çünkü mahkemeyi Akselos Efendi'nin kazanması durumunda kamuoyunda yer alan şirketin kötü yöneticiler tarafından yönetildiği savı (Bkz. Görsel 5) meşruiyet kazanacaktır.

Böyle bir davanın ortaya çıkmasında temel etkenin küçük yatırımcı profilindeki Akselos Efendi'nin borsa, kazanç ve yatırım kavramlarına ilişkin düşünsel şeması olduğu söylenebilir. Bu düşünsel şemanın temel donelerini davanın da ana eksenini oluşturan tarafların birbirlerine yazdıkları mektuplardan tespit etmek mümkündür. Dava sürecine bakıldığında Akselos Efendi Karapanos Efendi'ye üç mektup⁸⁹ göndermiş, Karapanos Efendi ise bunların ikisine⁹⁰ cevap vermiştir.

Akselos Efendi sabit gelirlili bir kamu görevlisidir. Kendi ifadesine göre geçimini sağlamak adına maaşı dışındaki tek gelir kaynağı küçük birikiminin getireceği temettü geliridir.⁹¹ Bu durumunu mektuplarında kendisini “memur”⁹² ve “fakir”⁹³ şeklinde tanımlayarak açıklamaya çalışmaktadır. Akselos Efendi'nin kendisini tanımlama biçimi yatırımına dair beklentilerini ve eylemlerini meşrulaştırma aracıdır. Yatırımına ilişkin temel beklentisi “cüzi sermayesini”⁹⁴ Karapanos Efendi gibi şirket yönetim kurulu başkanından alınan

⁸⁸“La Societe des Tramways”, *Levant Herald*, 24 Şubat 1875, s. 63. Genel kurul sonrası muhalifler sadrazama arzuhal vererek hesapların incelenmesini istemişlerdir. Bkz. *Hayal*, 15 Mayıs 1291 (1875), s. 3.

⁸⁹Bu mektuplar; 23 Ekim 1873, 17 Kasım 1873 ve 4 Aralık 1873 tarihli.

⁹⁰Bu mektuplar; 3 Kasım 1873 ve 20 Aralık 1873 tarihli.

⁹¹*Hayal*, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3.

⁹²*Hayal*, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3.

⁹³“Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul'da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 10 Haziran 1291 (1875), s. 3.

⁹⁴*Hayal*, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3; “Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul'da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 10 Haziran 1291 (1875), s. 3; “Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul'da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 12 Haziran 1291 (1875), s. 2.

tavsiye çerçevesinde “(...) pek çok kârlı bir muamele (...)”⁹⁵ ile değerlendirmektedir. Ancak 17 lira 15 kuruş ve 21 lira 15 kuruşa aldığı hisseler 23 Ekim 1873 tarihli mektubunu kaleme aldığı anda 11 lira 60 kuruşa⁹⁶ düşmüştür. Hisselerdeki düşüş seyri devam etmiş, Karapanos Efendi’ye 17 Kasım 1873 tarihli mektubu yazdığı anda hisseler 10 lira 70 kuruştan⁹⁷, 4 Aralık 1873 tarihli mektubu gönderdiğinde ise 10 lira 50 kuruştan⁹⁸ işlem görmektedir. Gelir getirmesini beklediği yatırım eylemleri kısa sürede kâr getirmek şöyle dursun “tramvay hisselerine takılmış” ve gittikçe erimiştir.⁹⁹ Bu süreçte Şire’de muteber zevata örnek olarak onları da Tramvay hissedarı yapmış,¹⁰⁰ kendisine yapılan hisseleri satması yönündeki telkinleri dinlememiş¹⁰¹ hatta İstanbul’dan gelerek şirket ve Karapanos Efendi hakkında “hakaret-amiz” sözler sarf eden zata karşı şirketi ve başkanını savunarak¹⁰² hisselerine ve banker dostuna sadakatini göstermiştir. Bu anlamda kendi üzerine düşeni fazlasıyla yapmasına karşın ekonomik rasyonalite ile uyumsuz “daima kazanma” fikri ile kutsanmış borsada kazanamamasının sorumluluğunu Karapanos Efendi’ye yüklemektedir. Çünkü bir “memur” olarak piyasa dinamiklerine “banker” dostu kadar aşına değildir. Sadece yatırım tavsiyesini veren Karapanos Efendi olduğu için bile kazanması gerekmektedir. Yoksa cüzi sermayesini Yunanistan’da değerlendirmiş olsaydı daha fazlasını kazanabilirdi.¹⁰³ Hal böyle iken neden Karapanos Efendi’ye ve şirket hisselerine sadakat göstermiş ve de geçimini sağlayacak cüzi sermayesini Tramvay hisselerine yatırmıştı ki? Beklentileri gerçekleşmeyen ve birikimleri günden güne eriyen Akselos Efendi’nin içine düştüğü karanlık, şirketin 1874 yılına dair zarar açıklaması ve temettü dağıtmama kararı ile hisselerin 1875 Nisan ayı başında 3 lira 70 kuruşa¹⁰⁴ kadar gerilemesiyle iyice yoğunlaşmış, iki dostu mahkemede karşı karşıya getirmiştir.

Kendisini tanımlama şekli, eylemleri ve beklentilerinin niteliği göz önüne alındığında Akselos Efendi dönemin değişime uğrayan “kazanç” kavramına uygun olarak borsanın sağladığı kazancı “meşru kazanç”¹⁰⁵ kabul etmektedir. “Daima kazanma” şiarıyla kavramsallaştırılan borsaya dair yeterli bilgiye sahip olmadığı için “banker” dostuna itimat etmiştir. Ekonomik anlamda “risk” bilinci olmadığı için irrasyonel beklentileri ile ortaya çıkan sonuçlar arasındaki çelişkinin sorumluluğunu başka bir yerde arama eğilimi ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Türk Mizah Tarihi’nin ilk evresini oluşturan ve 1870-1877 yıllarını kapsayan Tanzimat dönemi mizah dergileri Osmanlı toplumunun gündelik hayat pratiklerini tespit ve değerlendirme noktasında oldukça verimli bir kaynaktır. Osmanlı Devleti’nde borsanın 1870 yılı sonrası kurumsallaştığı ve toplumun her kesimine yayıldığı dikkate alındığında dönemin mizah dergilerinin borsa olgusuna ve toplumdaki yansımalarına tanıklığı daha da önem kazanmaktadır.

⁹⁵Hayal, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3. Bu eylemde başarılı da olmuştur. Mahkeme sürecinde Avukat Le Chevalier’in aktardığı 8 liradan alınan 280 Tramvay Şirketi hisselerini 185 tanesini büyük ihtimal 1872 yılı sonunda 15 liranın üstünde bir fiyata satmıştır. 31 Aralık 1872 tarihi itibarıyla Tramvay Şirketi hisseleri 15 lira 65 kuruştan işlem görmektedir. Bkz. “Bourse”, *La Turquie*, 31 Aralık 1872, s. 2.

⁹⁶“Bourse”, *La Turquie*, 23 Ekim 1873, s. 3.

⁹⁷“Bourse”, *La Turquie*, 17 Kasım 1873, s. 3.

⁹⁸“Bourse”, *La Turquie*, 4 Aralık 1873, s. 3.

⁹⁹“Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul’da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 10 Haziran 1291 (1875), s. 3.

¹⁰⁰“Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul’da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 10 Haziran 1291 (1875), s.3.

¹⁰¹*Hayal*, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3.

¹⁰²“Şireden Akselos Efendi tarafından İstanbul’da Karapanos Efendiye”, *Hayal*, 10 Haziran 1291 (1875), s.3.

¹⁰³*Hayal*, 7 Haziran 1291 (1875), s. 3.

¹⁰⁴“Bourse”, *La Turquie*, 7 Nisan 1875, s. 3.

¹⁰⁵1928 yılında yayımlanan Borsa Rehberi isimli eserde özellikle 1870 öncesi dönemde borsa oynamanın toplumda ayıplanan bir eylem olduğu belirtilir. Bkz. *Borsa Rehberi*, s. 24. Benzer bir bilgiyi Mansel’de aktarmaktadır: “(...) ticaretin yeni biçimlerini denemek konusunda isteksiz davranan Müslümanlar dışında, Konstantiniyye’de muhtelif cemaatlerin borsadan hoşlandığı söylenebilir (...)”. Bkz. Philip Mansel, *Konstantiniyye...*, s. 392.

Tanzimat dönemi mizah dergileri borsa olgusunu bileşenleri olan oyuncu, aracı ve günlük gazeteler olmak üzere üç unsur üzerinden tanımlamaktadır. Bu üç unsura karşı dergiler olumsuz bir tavır sergilemektedir. Bu durum kurumsal bir yapı olarak borsanın kendisine yönelik bir tavırdan ziyade bu üç unsurun borsa üzerinden birbirleri ile ilişkilene biçimlerine karşı bir tutum olduğu söylenebilir. Mizah dergilerinin üzerinde ağırlıklı durduğu unsur ise borsa oyuncusudur. Yeterli sermayeye ve bilgiye sahip olmama, risk bilincinden yoksun olma ve de aşırı kâr düşüncesinin yol açtığı açgözlülük ile hareket etme bu oyuncuları tanımlayan temel özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Borsa oyuncularını koşulları hakkında bilgi sahibi olmadığı bir mecrada sergiledikleri irrasyonel eylemlerden rasyonel sonuçlar beklemekte, beklentileri ile elde edilen sonuç arasında ortaya çıkan çelişki karşısında da akıl sağlığını yitirme ya da canına kıyma gibi sonuçlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken husus mizah basınında borsada oynama eylemine ya da borsanın varlığına karşı bir söylem geliştirmedir. 1870 sonrası yaşanan mali krizler ve piyasadaki nakit akışının azalması toplumun mali açıdan borsayı bir çözüm unsuru olarak görmesini sağlamıştır. Mizah dergileri yaşanan toplumsal değişim içerisinde borsanın mali kurtuluşun yolu olarak algılanmasına ve borsa oyuncusunun her seferinde aynı eylemi hayata geçirerek farklı sonuçlar bekleme safdilliğine karşı bir söylem inşa ettiği görülmektedir.

Dönemin mizah dergileri borsayı üç bileşen üzerinden değerlendirirken bu süreçte “devlet” olgusuna hiç yer verilmemiştir. Bunun sebebi büyük ihtimalle borsanın vaat ettikleri karşısında oyuncuların ödenecek bedelleri göz ardı etmesinin “özgür irade”nin bir sonucu olduğu düşüncesidir. 1873 yılında borsanın devlet kontrolüne geçmesinden sonra da bu tutumun devam ettiği düşünüldüğünde bu çıkarımın haklılık payı artmaktadır.

Bu dönemin ilginç gelişmelerinden birisi ise gazetelerin şirketleşme sürecine dahil olma girişimleridir. Resmi bir şirketleşme sürecinden çok kendilerine özgü bir modeli geliştirme yoluna giden gazetelerin bu girişimlerinde başarılı olup olmadıkları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak girişimin kendisi bile Türk Basın Tarihi açısından özellikle de dönem basınında mali yapısını anlamaya dair önem taşımaktadır.

1870 yılından itibaren kurumsallaşma süreci ivme kazanan borsa, Osmanlı toplumunun her kesimi için gündelik pratikleri şekillendiren bir olgu olmanın yanı sıra etrafında mitler üretilmiş, zahmetsizce kazanmanın yolu olarak tanımlanmış bir kurum söylemi ile karşımıza çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi

Çıkar Çatışması

Finansal Destek

Dış bağımsız.

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review

Conflict of Interest

Grant Support

Externally peer-reviewed.

The author has no conflict of interest to declare.

The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri

Author Details

Gökhan Demirkol (Doç. Dr.)

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Çankırı, Türkiye

0000-0003-0672-0992

gokhand06@yahoo.com

Kaynakça | References

Sürelî Yayınlar¹⁰⁶

Basiret

Ceride-i Havadis

Çaylak

Çingiraklı Tatar

Diyojen

Geveze

Hayal

Kahkaha

Kara Sinan

La Turquie

Latife

Letaif-i Âsar

Levant Herald

Meddah

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Terakki

Terakki Eğlence

The Graphic

Tiyatro

Vakit

Resmî Yayınlar

1875 Devlet Salnamesi, Def'a 30, Dersaadet, 1875.

Düstur, Tertip 1, C. 3. Matbaa-ı Amire, Dersaadet.

Araştırma Eserler

Abidin Paşa, *Borsa Risalesi: Hava Oyunları*, haz. Celali Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

Aktürkoğlu, Merve Buşra: *Modernleşmenin Osmanlı Toplumunun Tüketim Alışkanlıklarına Etkileri (1830-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2024.

Al, Hüseyin; Akar, Şevket Kamil (haz.): *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Galata Borsası 1830-1873*, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul, 2013.

Al, Hüseyin; Akar, Şevket Kamil (haz.): *Osmanlıdan Günümüze Borsa, Dersaadet Tahvilat Borsası 1874-1928*, Borsa İstanbul A.Ş., İstanbul, 2014.

Amicis, Edmondo de: *İstanbul, 1874*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1993.

Barut, Melis Mihrace: *Osmanlı'da Borsa ve Sosyal Hayata Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2019.

Bayraktar, Kaya: "Osmanlı Bankasında Bir Yolsuzluk Vakası: Mıgırdıç Simonoviç Davası", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, 2024, s. 1-29.

Borsa Rehberi, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1928.

Certeau, Michel de: *Gündelik Hayatın Keşfi I*, çev. Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Çetin, Cem; Çiftçi, Murat: "1870'lerde Hava Oyunları, 1980'lerde Banker Krizi", *Toplumsal Tarih*, S. 79, 2000, s. 10-14.

Demirkol, Gökhan; Polatçı Demirkol, Türkan: "Osmanlı Devleti'nde İlk Banka Yolsuzluğu: Simonovic Davası (1873-1875)", *Belleten*, 88 (312), 2024, s. 477-511.

Demirkol, Gökhan: *Gırgır, Bir Mizah Dergisinde Gündelik Hayatın Dönüşümü 1972-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Ergüder, Başak: *İstanbul'un Finans Sermayesi Haritasında Galata Hanları (1868-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

¹⁰⁶Kullanılan süreli yayınların ayrıntıları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Fertekliġil, Azmi: *Türkiye’de Borsa’nın Tarihçesi*, İMKB Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kazgan, Haydar: *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara, 2005.
- Kazgan, Haydar: *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İMKB Yayınları, İstanbul, 1995.
- Koselleck, Reinhart: *Kavramların Tarihi*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Köseoġlu, Talha: “Osmanlı Modernitesinin Bir Panoraması: 19. Yüzyılda Tüketim Örüntüleri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 24, S. 43, 2022, s. 1005-1017.
- Kurukamçı, Kübra: *Osmanlı İmparatorlunda Tüketim Alışkanlıklarının Deġiřimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.
- Mansel, Philip: *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladıġı Şehir 1453-1924*, çev. Şerif Erol, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
- Neuman, Lawrence: *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev. Sedef Özge, Yayın Odası, İstanbul, 2010.
- Orçan, Mustafa: *Batılılaşma Sürecinde Türk Tüketim Kültüründe Deġişme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Tevfik, Nevzat; Kanat, Ersin: “Osmanlı Devleti’nde Menkul Kıymet İşlemleri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2019, s. 142-151.
- Toprak, Zafer: “Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları”, *Cogito*, S. 5, 1995, s. 25-28.
- Ülgener, Sabri F.: *İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981.
- Yetiş Doġan, Esmâ Gül: *Osmanlı İç Borçlanma Sisteminde Modernleşme 1839-1881*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.
- Yılmaz, Celali: “Osmanlı Borsasının İşlem Hacmi Ne Kadarı?”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, 2014, s. 49-60.